

90 aastat Emakeele Seltsi

Mati Erelt

Emakeele Selts (ES) loodi ajal, mil Tartu ülikool oli muudetud eestikeelseks, rahvusteadused au sisse tõstetud ning eesti keele korraldamine, kogumine ja uurimine eriti aktuaalseks saanud. Senine keelekorralduslik tegevus ja keeleainese kogumine oli toimunud Eesti Kirjanduse Seltsi (EKS) kaudu, kuid keeletöö laienedes peeti vajalikuks spetsiaalse keeleteadusliku seltsi loomist. ES asutati 23. märtsil 1920 Tartu ülikooli juurde. Seltsi loomise mõte pärines tollaselt läänemeresoome keelte professorilt Lauri Kettunenilt, kes lähtus soomlaste Kotikielen Seura eeskujust. Kettunen valiti ka seltsi juhatuse esimeseks esimeheks ning ta tegutses sellena kuni oma lahkumiseni Eestist 1925. a. Tema järglaseks seltsi juhatuse esimehe kohal sai ülikooli peatne eesti keele professor Andrus Saareste, kes juhtis seltsi väiksemate vaheaegadega kuni 1941. aastani. Hiljemgi on seltsi juhtinud peamiselt Tartu ülikooli eesti keele või läänemeresoome keelte professorid.

Kuni 1925. a-ni kandis selts ametlikult nime Emakeele Selts, ehkki mitteametlikult kasutati tihti peale nime Akadeemiline Emakeele Selts. 1925. a vastu võetud teises põhikirjas sai selts ka ametlikult nimeks Akadeemiline Emakeele Selts ja ühtlasi juriidilise isiku õigused. Selle nime all tegutses selts 1952. a-ni. Tollest ajast tänaseni on selts olnud taas Emakeele Selts.

Oma loomisest alates kuni 1946. a-ni oli ES Tartu ülikooli juures. 1938. a taheti küll selts allutada vast loodud Teaduste Akadeemiale ja ühtlasi kärpida seltsi õigusi (kaotada juriidilise isiku staatus), kuid selts ei olnud sellega nõus. ESi murdetöö oli tihedalt seotud ülikooli omaga, neil oli ühine murdekogu. Ühinemine TAgaga oleks tähendanud kogude lahutamist ja murdetöö kahjustamist. Vastuseis tõi kaasa sanktsioone – raha murdetöök hakati eraldama Teaduste Akadeemia kaudu ja seda anti seltsile varasemast tunduvalt vähem (Rätsep 2003). Ühendamine Teaduste Akadeemiaga sai siiski teoks 1946. a mais. 1952. a otsustati TA asutused koondada Tallinnasse. Samal aastal viidi sinna 1947. a loodud Keele ja Kirjanduse Instituut ja tehti otsus ka ESi viimise kohta. Seltsi keskuse kolimine sai reaalselt teoks 1956. a, kogud aga viidi juba 1952. a ja deponeeriti järgmisel aastal Keele ja Kirjanduse Instituuti (vt lähemalt Ross 1999b). TA assotsieerunud teadusseltsi staatus on ESil tänapäevalgi.

ES on väheseid teadusseltse Eestis, mis on saanud tegutseda peaaegu kogu oma

olemasolu aja. Üksnes Saksa okupatsiooni ajal (1941–1943) ei saanud ta tegevusluba. Kriitiline oli ESi olukord ka 1950. a, mil ENSV TA presiidium tegi oma otsusega seltsi juhatusele ettepaneku selts likvideerida. See saatus oli tabanud 1950. a Õpetatud Eesti Seltsi ning juba 1940. a teisi seltse. Selts ei rutanud seda ettepanekut (sisuliselt käsku) täitma ning seltsi juhatuse (eriti abiesimehe Arnold Kase) osava tegutsemise tulemuseks oli see, et 1951. a sügisel TA presiidium siiski tühistas oma otsuse (vt lähemalt Ross 1999a).

Et Vene okupatsioon oli sulgenud enamiku seltse ja ühinguid, siis tuli ESil täita ka muude humanitaarseltside seniseid ülesandeid. Seetõttu avardas ettekannete temaatika ning loodi allseksioone: 1966. a rahvaluuleseksioon ja 1977. a lingvistilise poeetika ja stilistika seksioon. Lisaks temaatika avardamisele suurenes nõukogude ajal ka valgustustegevuse osakaal. Seega seltsil hakkasid varasemast rohkem ilmema kultuuriseltsi tunnused ning nagu õigustatult on öelnud Ülo Tedre (2000), ES hakkas mõnevõrra meenutama 1940. a likvideeritud Eesti Kirjanduse Seltsi. Taasiseseisvumine tõi kaasa endiste seltside taastamise, mistõttu kadus vajadus seksioonide järele. Rahvaluuleseksiooni tegevus loeti lõppenuks 1995. a Akadeemilise Rahvaluule Seltsi taastamise tõttu. Tegutsemast on lakanud ka lingvistilise poeetika ja stilistika seksioon.

Muutused seltsi funktsioonides ja struktuuris kajastuvad ka liikmeskonnas. Kui 1940. a oli valdavalt akadeemilises ESis kõigest 44 liiget, siis pärast sõda suurenes liikmete arv pidevalt kuni 1989. a-ni, mil seltsi liikmeid oli 427. Seejärel liikmete arv kahanes mõnevõrra, stabiliseerudes 1990. a-te keskel kolme ja poolesaja juures.

ESi peaaegu sajandi kestnud tegevuse põhisuunad on olnud:

- teadussuhtlus
- teaduskirjastamine
- murdekogumine
- keelekorraldus
- keeleteadmiste populariseerimine ja emakeele väärtustamine

Ajad ja vajadused muutuvad, mistõttu eri aegadel on nende suundade osakaal olnud erinev.

Teadussuhtlus

Teadussuhtluse korraldamine on mis tahes teadusseltsi põhiülesandeid. 1920–1940 oli see

peamiselt Tartu ülikooliga seotud kitsa akadeemilise ringi suhtlus, hiljem Tartu ja Tallinna keelerahvast ühendav suhtlus. ESi teadussuhtlus on toimunud kõnekoosolekute ja konverentside vormis. Tavaks on olnud pidada 6–7 kõnekoosolekut aastas, igal koosolekul 2–3 teadusettekannet, peamiselt keeleteadlastelt, sekka ka muudelt keeletundjatelt. Koosolekute kõrval on selts korraldanud hulganisti teaduskonverentse, kas iseseisvalt või koos teiste teadusasutustega. Alates 1968. a-st on igal aastal peetud keelekonverentsi, mis kannab Veski päeva nime. Seltsi kauaaegne esimees ja auliige akadeemik Johannes Voldemar Veski suri 1968. a märtsis ning samal aastal otsustati hakata tähistama tema sünniaastapäeva (27. juuni) keeleteadusliku konverentsiga. Praeguseks on peetud 42 Veski päeva. Need on väikesed temaatilised konverentsid 4–5 ettekandega. Näiteks viimasel kümnendil (2001–) peetud konverentside teemaks on olnud keelepoliitika, keele tehnoloogia, eesti keele arendamise strateegia, kõneviisid eesti keeles, ajakirjanduskeel, eesti keel koolis, sõnavara uurimine, eesti keele roll vabariigi algusaegadel.

Esimestel sõjajärgsetel aastatel veel Tartu ülikooli juures olles pidas ES üheks oma ülesandeks aidata kasvatada üliõpilastest keeleteadureid. Selleks loodi 1945. a seltsi juurde üliõpilaste keelering. Ettepaneku tegi J. V. Veski juba esimesel sõjajärgsel kõnekoosolekul 9. detsembril 1945. Keelering oli ESi ainualluvuses 1948. a-ni ning ESi ja Üliõpilaste Teadusliku Ühingu (ÜTÜ) kaasalluvuses 1951. a-ni. Hiljem jäi ring ainult ÜTÜ juurde ja tema sidemed seltsiga nõrgenesid. Keelering pidas ettekandekoosolekuid, ÜTÜ raames ka teaduslikke konverentse (vt lähemalt Kingisepp 1999). 1980. a-il hakkas ES korraldama igal kevadel koosolekuid, millel pidasid ettekandeid oma uurimistööst Tartu ülikooli ja Tallinna pedagoogilise instituudi diplomandid. Vahepeal see traditsioon katkes, kuid 1990. a-te teisel poolel jätkus taas üliõpilaskonverentside nime all.

Viimasel aastakümnel on selts tegelnud ka teadustöö koordineerimisega. Seoses eesti keele arendamise strateegia koostamisega on selts korraldanud eesti keele kasutusvaldkondade seisundi uuringuid ning eesti keele uurimise olukorra analüüsi. Emakeele Seltsi aastaraamat 48 (2002) on tervikuna pühendatud eesti keele uurimise olukorra analüüsile (Erelt, Mati (koost.) 2003.)

Teaduskirjastamine

ESi tegevuses on olnud väga oluline koht teaduskirjastamisel. 1922–1940 andis selts välja

ajakirja Eesti Keel, mis oli tollal ainus puht keeleteaduslik ajakiri Eestis. Ajakiri avaldas nii uurimuslikke artikleid eesti keele ja sugulaskeelte kohta kui ka keelekorralduslikke kirjutisi ning andis ühtlasi ülevaate ESi tegevusest. Eesti Keele peatoimetajateks on olnud meie tuntuimad eesti ja sugulaskeelte uurijad Julius Mark, Andrus Saareste, Julius Mägiste ja Johannes Voldemar Veski. 1940. a oli ajakiri sunnitud tegevuse lõpetama. Poolteist aastakümnet puudus seltsil perioodiline väljaanne. Kuid 1955. a-st alates hakkas akad Paul Ariste algatusel ja peatoimetamisel ilmuma Emakeele Seltsi aastaraamat (ESA). Ka ESi algusaastatel oli ilmunud 5 aastakäiku Akadeemilise Emakeele Seltsi Aastaraamatut I–V (1920–1925) (Tartu 1921–1926), kuid too väljaanne oli aastaraamat otseses mõttes, sisaldades vaid ülevaateid seltsi tegevuse kohta. ESA seevastu on sisu poolest olnud jätkuks ajakirjale Eesti Keel, sisaldades nii teadusartikleid kui ka aastaülevaateid. Peale Paul Ariste on ESA peatoimetajaks olnud Mati Ereht. Tänapäevaks on aastaraamatut ilmunud 54 numbrit. Teadusajakirjana vastab ESA kõigile rahvusvahelise levikuga teadusväljaannetele esitatavatele nõuetele – see on eelretsenseeritav ning kajastatud ka olulistest rahvusvahelistes andmebaasides.

Peale perioodiliste väljaannete on ES välja andnud ka toimetisi. 1921–1940 ilmus toimetiste sarjas 47 publikatsiooni. Enamasti on tegemist küll artikli mahus töödega, sageli äratrükkidega muudest väljaannetest, kuid ilmus ka vägagi olulisi keeleraamatuid, nagu A. Saareste ja A. R. Cederberg "Valik eesti kirjakeele vanimaid mälestisi a. 1524–1739" (1925–1931), Elmar Muuk "Eesti keeleõpetus I. Hääliku- ja vormiõpetus" (1927) ja "Lühike eesti keeleõpetus I" (1927), Julius Mägiste "Soome-eesti sõnaraamat" (1929), Valter Tauli "Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid" (1938) jne.

Nõukogude ajal hakkasid ESi toimetised taas omaette sarjana ilmuma 1958. a. Sarjas ilmus hulk kaalukaid monograafiaid ja kogumikke: "Johannes Voldemar Veski keelelisi töid" (1958), Arnold Kask "Võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel XIX sajandi eesti kirjakeeles" (1958), "Nonaginta" (pühendusteos J. V. Veski 90. sünnipäevaks, 1963), "Centum" (J. V. Veski 100. sünniaastapäeva tähistuseks, 1974), Huno Rätsep "Eesti keele lihtlausete tüübid" (1978), Paul Ariste "Keelekontaktid" (1981), Arnold Kask "Eesti murded ja kirjakeel" (1984), Mati Ereht "Eesti adjektiivisüntaks" (1986), Paul Alvre "Eesti kirja- ja murdekeele morfoloogia" (1989), Juhan Peegel "Nimisõna poeetilised sünonüümid eesti regivärssides" (1982–1992) (teine, läbivaadatud ja ühtlustatud trükk 2004) jm. Ilmus raamatuid ka sugulaskeelte kohta – Paul Aristelt vajajainelised raamatud "Vadjalaste

laule” (1960), ”Vadja muinasjutte” (1962), ”Vadja rahvakalender” (1969) ning ”Vadjalane kätkest kalmuni” (1974), Paula Palmeoselt ”Karjala Valdai murrak” (1962).

Taasiseseisvunud Eestis, kus teadustööde avaldamise võimalusi on varasemaga võrreldes olnud tunduvalt rohkem, on ESi toimetisi ilmunud suhteliselt vähe. Olulisemad neist on Gustav Vilbaste ”Eesti taimenimetused” (1993), Theodor Saar ”Kihnu raamat” (1998) ja Toomas Paul ”Eesti piiblitõlke ajalugu” (1999). Ühtekokku on poole sajandi jooksul toimetiste sarjas ilmunud 25 raamatut.

Viimasel ajal väljaspool toimetiste sarja ilmunud raamatutest nimetatagu Hella Keema ülevaadet ”Võru keel” (1997), ”Krimmi kogumikku” (2002) jm. Seltsi korraldamisel on 2005. a avaldatud ka Ferdinand Johann Wiedemanni grammatika ”Grammatik der Ehstnischen Sprache” (1875) faksiimile ning koostatud välismaalastele mõeldud mahukas koguteos ”Estonian Language” (2003, second edition 2007). Suure osa ESi viimase aja trükiproduktioonist moodustavad murdekorrespondentide tekstivalimikud.

Murdekogumine

Esimesel iseseisvusajal oli ESi kõige olulisemaks ülesandeks ja saavutuseks eesti murrete süstemaatilise kogumise korraldamine. Enne ESi loomist korraldas murdekogumist mõningal määral Eesti Kirjanduse Selts, 1922. a alates jäi see täielikult ESi ülesandeks, kes avaldas enne esimest ilmasõda ajakirjas Eesti Kirjandus üleskutseid murdehuvilistele murdeainese kogumiseks, viidates seejuures vajadusele koostada suur eesti keele sõnaraamat, mis sisaldaks nii kirjakeele kui ka murdesõnu. Hiljem, kui kirjakeele sõnaraamatuid oli hakatud eraldi koostama, seati eesmärgiks puht murdesõnaraamatu koostamine. Üleskutsete peale hakatigi seltsile murdesõnavara saatma, kuid sõja tõttu jäi üritus pooleli. Pärast sõda üritati murdeuurimist jätkata ning anti stipendiume üksikuurijatele.

1922. a alanud ulatusliku murdekogumise põhiülesanne oli koguda sõnavara tulevase murdesõnaraamatu jaoks, kuid koguti muudki. See toimus Andrus Saareste juhtimisel murdestipendiaatide kaudu. Raha saadi EKSi ja riigilt. 1926. a loodi kogumistöö paremaks juhtimiseks muredetoimkond eesotsas Saarestega. 1940. a lõpuks oli ühtede andmete järgi kogutud üle 720 000 sedeli sõnavara ja ligi 6500 lk muredetekste, murdeülevaateid jms. Kogud olid 1930. a-st deponeeritud Tartu ülikooli Eesti ja Sugukeelte Arhiivi (vahepealse

nimega Eesti Keele Arhiiv). Pärast sõda deponeeriti arhiivi kogud Keele ja Kirjanduse Instituuti. 1930. a-te lõpus hakati organiseerima murdekorrespondentide (s.o kohalike kirjasaatjate) võrku. Seda hakkas tegema Hella Keem. Enne sõda (1940) jõuti korraldada ka esimene murdekogumise võistlus. Pärast sõda jätkuski murdekogumine kohalike kirjasaatjate kaudu, keda 1955. a oli üle 250 (Kaal 1970). Murdekogumisvõistlusi hakati taas korraldama 1957. a ning moodustati 1962. a selleks uuesti ka murdetoimkond. Avaldati juhendeid murdekogujate jaoks. 1949–1958 ilmus „Kogumistöö juhendaja eesti keele alal“ (1–7), alates 1960. aastast aga hakkas selle asemel ilmuma „Kodumurre“, mis peale juhendite ja küsitluskavade sisaldas muudki murretega seotut – murdenähtuste kirjeldusi, murdekogujate mälestusi, kirjutisi murdeuurimisest ja murdeuurijatest jpm. „Kodumurret“ ilmus kokku 21 numbrit (kuni 1989 ja 20. number tagantjärele 2002. a). Hakati avaldama ka parimate murdekorrespondentide tekste. 1956. a ilmus I köide sarjast „Valimik Emakeele Seltsi korrespondentide murdetekste“, mis sisaldab tekste neljalt murdealalt. Sellele järgnes aasta hiljem II: „Pajatusi põhjarannikult“ ja 1969. a III: „Tuulik, kadakas ja leib“ (Aadu Toomessalu kogutud tekste saarte murdest). Hiljem, pärast pikemat pausi on ilmunud veel neli selle sarja tekstikogumikku – IV: „Lahemaa lugusid“ (1989), V: „Tartumaa saja-aastaste jutud“ (1995), VI: „Kui vanal Võromaal eleti“ (2005), viimane, VII köide „Ennemustisel Mulgimaal“ (2008).

1980. a-tel hakkasid vana murde kogumise võimalused ammenduma ning praeguseks on see tegevus praktiliselt lõppenud. On tegeldud küll ainekogumise kogumisega tänapäeva murdekeele varieerumise kohta, kuid võimaluste puudumisel sedagi loodetust vähem. 1991. a detsembris Tartus peetud murdekonverentsil tõdeti, et ES on oma ülesande vanema murde kogumisel täitnud ning aeg on hakata tegelema tänapäevakeele varieerumisega. Võiks lisada, et enam polnud eriti kogujaidki. Helju Kaalu andmetel oli 1980. a-tel seltsil murdekorrespondente 60 ringis, kuid aktiivselt tegutsevaid ning seejuures noori kogujaid oli tunduvalt vähem. Võeti kurss uut tüüpi murdekogumisele ja -uurimisele. 1990. a-te algul sai teoks ESi ja Tartu ülikooli eesti keele õppetooli ühisprojekt „Eesti murdeainese süvendav kogumine“, mille käigus lindistati nn Võru poolmurde ja mõnevõrra ka Kihnu murde kõnelejate eri põlvkondi ja kõnelejaid eri situatsioonides. 1990. a-te algul jätkati siiski veel ka traditsiooniliste murdekogumisvõistluste korraldamist, kuid 1996. a otsustas murdetoimkond sellele tegevusele lõplikult punkti panna. Tollest aastast alates enam keelekogumisvõistlusi välja ei kuulutatud. Mõnevõrra on endistelt korrespondentidelt ja muulgi viisil laekunud

seltsile murdeainest hiljemgi, kuid varasemaga võrreldes on seda väga vähe. 2000. a üritati murdetoimkonda ja kogumistööd taaselustada. Toimkond tegeleski mõnda aega nimekogumise korraldamisega, kuid märkimisväärsete tulemusteta.

Keelekorraldus

Kui murdekogumine läks Eesti Kirjanduse Seltsilt 1922. a täielikult ESi kätte, siis üldkeelekorralduses säilitas EKS paljuski oma senise rolli. EKSi keeleteoimkond, mis oli loodud 1907. a, tegutses eesti kirjakeelt normiva komisjonina kuni 1940. a-ni. Toimkond andis välja "Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu" (1918), samuti kolmeköitelise, eelmisest üle kümne korra mahukama "Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu" (1925–1937). Õigekeelsusküsimused olid pidevalt siiski ka ESi kõnekoosolekute ja ajakirja Eesti Keel kirjutiste teemaks, ent normiandja ametlikke volitusi ESil polnud. See ei tähenda sugugi, nagu polnuks ESil keelekorralduses juba tollal mingit osa. Veelgi enam, EKSi keeleteoimkonnas normitavad keeleasjad arutati harilikult enne ESi juhatuses või siis koosolekul läbi, sest needsamad mehed, kes ESi juhatusse kuulusid, olid ka EKSi keeleteoimkonna liikmed.

Suur oli ESi osa nimekorralduses. ESi suurimaks nimekorralduslikuks ettevõtmiseks oli võõrapäraste (peamiselt saksa- ja venepäraste) nimede eestistamise algatamine ja korraldamine. Eeskujuks oli 20. sajandi algul Soomes läbiviidud nimede soomestamise aktsioon. Esialgu tegutseti koos EKSiiga, kellega loodi 1921. a ühine nimede muutmise toimkond. 1925. a-st alates aga läks see toimkond ja kogu korraldustöö täielikult üle ESile. Juba 1921. a anti välja nimevahetust propageerivad ja juhendavad brošüürid: Lauri Kettuneni "Nimede valik ja soetamine", kogumik "Eestlasele eesti nimi" ning nimevalimik "15 000 uut sugunime". Peeti kihutuskoosolekuid, saadeti laiali kihutuskirju. 1920. a-te kihutustöö tulemused hakkasid siiski vilja kandma hiljem. Massiline nimevahetus algas alles 1934. a, kui võõrapärase või halva kõla või tähendusega nime vahetamine vabastati seadusega kaheks aastaks igasugusest tasust ja nimevahetuse üle hakkasid otsustama riigi- ja omavalitsuse ametnikud. ES toetas seda nüüd juba riiklikult juhitud aktsiooni uute nimevalimike avaldamisega: "Eesti nimi. Valik uusi perekonnanimesid" (1936), Julius Mägiste "Eestipäraseid eesnimesid" (1936). Nimede eestistamise aktsiooni käigus vahetas nime üle

200 000 eestlase. (ESi osast nimede eestistamisel vt lähemalt Henno 2001.)

Üldkeelekorralduse ja nimekorralduse kõrval tegeldi vähesel määral ka oskuskeelega. 1924. a tegutses seltsi juures eesti keeleõpetuse oskussõnade toimkond, kes korrastas kooliõpetuses kasutatavad grammatikaterminid. "Valik eestikeelseid grammatilisi oskussõnu" ilmus ajakirjas Eesti Keel (1925, 1–2, lk 20–35).

Õigekeelsusküsimusi arutati seltsi juhatuses ja koosolekutel korduvalt ka sõjajärgsetel aastatel. Loodi paar ajutist keelekomisjoni hiina ja kreeka nimede kirjutamise reeglite väljatöötamiseks. Ametliku keelt normiva komisjonina tegutses 1960. a asutatud vabariiklik õigekeelsuskomisjon (VÕK), aga õigekeelsussoovitusteks loodi 1962. a ka ESi keeletoimkond. Sellega seoses otsustati hakata välja andma keelekorralduskogumikku "Kirjakeel", mille esimene number ilmuski 1964. a. Paraku jäi keeletoimkond esialgu vaid puhtformaalseks moodustiseks. Alles 1969. a, kui keeletoimkonna esimeheks sai Rein Kull, asus komisjon tegutsema ning valmistas VÕKile ette terve rea õigekeelsussoovitusi. 1972. a korraldas keeletoimkond esimese sõnavõistluse, kust saadi eesti kirjakeelde sõnad *taidlus, taidleja, pardel, selve, kohuke, linnak, särgik, püksikud, türp, eirama* jt. Hiljem keeletoimkonna tegevus rauges ja 1978. a enam uut keeletoimkonna koosseisu ei esitatud. Ka kogumik "Kirjakeel", mis pärast esimese numbrilise ilmumist oli pidanud 20-aastase pausi, ilmutas end veel kahe numbrina (1984, 1985) ja lakkas seejärel olemast.

Uuesti moodustati ESi keeletoimkond 1993. a ning sai 1997. a pärast VÕKi laialisaatmist ka ametliku normimisõiguse. Toimkond koosneb eri asutustes töötavatest keelekorraldajatest, kes võtavad ühiselt vastu olulisemaid keelekorraldusotsuseid. Toimkonna otsused on koondatud kogumikku "Kirjakeele teataja II. Emakeele Seltsi keeletoimkonna soovitused 1993–2000" (2000). Aktiivselt tegutses keeletoimkond 1999. a ÕSi koostamise ajal, hiljem on normimisvajadus olnud väiksem. 2002. a korraldas ESi keeletoimkond koos mitme teise asutusega sõnavõistluse, seekord Euroopa Liidu teemalise. Nagu kolmekümne aasta tagune võistlus, nii andis seegi sõnavõistlus mitu head sõnaleidu, nt *tõukefondid, lõimima, üleilmastuma, lähimus, täisleppimatus, vabaihendus* (vt Erelt, Tiiu 2003).

1990. a-te algul oli selts ka (keele)poliitiliselt aktiivne. 1994. a aitas seltsi juhatus kaasa uue keeleseaduse koostamisele ning riigikeele eksamite korraldamisele. Samal aastal loodi seltsi eestvõttel Haridus- ja Kultuuriministeeriumi juurde keeleasjade komisjon, mis tegeles riiklikult oluliste keeleküsimuste (peamiselt eesti keele kui riigikeele) soovitusliku lahendamisega. ESi juhatusel on teeneid ka eesti kirjakeele normi seadustamisel.

2001. a algatas ES koos Tallinna Teadlaste Maja ning Haridus- ja Teadusministeeriumiga arutelu teemal "Eesti keel teaduskeelena ja Euroopa Liit". Sel ja järgmisel aastal korraldati valdkondade kaupa seitse diskussiooni, kus eri alade inimesed analüüsisid oma erialakeele olukorda. Toimus kokkuvõttev konverents, kus arutati eesti oskuskeele seisundit tervikuna ja võeti vastu ka pöördumine valitsuse poole. Küllap on kaudselt needki ettevõtmised kaasa aidanud kahe riikliku programmi avamisele: "Eestikeelsete kõrgkooliõpikute koostamine ja väljaandmine (2008–2012)" ja "Eestikeelse terminoloogia toetamine (2008–2012)".

Keeleteadmiste populariseerimine ja emakeele väärtustamine

Ehkki ES on alati olnud ennekõike teadusselts, on tegeldud ka rahva keelelise harimisega, huvi ning positiivse hoiaku kujundamisega emakeele suhtes. Igakülgne keelevelgustus (mitte ainult praktiline keelehoole, millega alati on tegeldud) tõusis ESi tegevuses esiplaanile 1960. a-tel. Seltsi aktiivse teadussekretäri Heino Ahvena eestvõttel hakati koos kohalike haridusosakondadega korraldama koolide keelepäevi. Esimene keelepäev peeti 1961. a oktoobris Viljandis. Kooli keelepäevadel on esinenud nii keeleteadlased ja õpetajad kui ka õpilased. Keelepäevade korraldamine muutus tänaseni ulatuvaks traditsiooniks. Taasiseseisvunud Eestis polnud neid esialgu küll nii palju kui varem ja pealegi suur osa neist olid seotud emakeelepäeva (14. märts) tähistamisega. Sellegi tähtpäeva algatas ESi liige Meinhard Laks. Uuel sajandil on näha uut tõusu. 2009. a alustati projekti "Äärealade keelepäevad", mille raames on korraldatud info- ja keelepäevi Eesti äärealade koolides.

2008. a toimus esmakordselt koolinoortele suunatud Interneti-põhine sõnakogumisvõistlus. Eesmärgiks oli koguda uut, noortepärast sõnavara, mida sõnaraamatutes ei leidu, noorte keeletegevust uute vahenditega elavdada ning äratada huvi eesti keele vastu.

Eeskätt noortele mõeldes hakati 2000. a välja andma ka populaarteaduslikku keeleajakirja "Oma Keel". Varem täitis osalt seda rolli "Kodumurre", mille väljaandmine häabus taasiseseisvumisaja segadustes. Oma Keel ilmub kaks numbrit aastas ja sisaldab populaarseid kirjutisi keeleuurimisest ja keelehooldest, eesti murretest ja muudest allkeeltest, sõnaetümolooiaid, tutvustavaid kirjutisi meie tuntud keeleteadlastest ja keeleasutustest, eesti

keele alase uudiskirjanduse ülevaate, keelesündmuste kronoloogia jm.

Keelepäevi on korraldatud muidki kui koolide omad, nii Eestis kui ka väljaspool. Viimase aastakümne uus suund ESi mitteakadeemilises tegevuses ongi keelepäevade korraldamine väliseestlastele. Esimene väliseesti keelepäev toimus küll juba 1989. a Riias, kuid püsivalt hakati neid korraldama üks kümnend hiljem, kui 2001. a ESi ja Peterburi Eesti Kultuuriseltsi ühiskorraldusel toimunud keelepäev kujunes iga-aastaseks ürituseks. Alates 2003. a-st toimuvad regulaarsed keelepäevad ka Moskva eestlaste juures. Mitu korda on korraldatud keelepäevi Petseri eesti koolis. Idas on keelepäevi olnud veel Ukrainas (Simferopolis) ja Valgevenes (Minskis). Läänes on korduvalt keelepäevi peetud mitmel pool Soomes, Rootsis, Saksamaal, Lätis (Riias) ja Leedus (Vilniuses). On esinetud ka Inglismaal (Londonis), Hollandis (Haagis) ning kaugematest maadest Kanadas (Torontos) ja koguni Austraalias (Melbourne'is ja Sydneys). Seda kõike poleks selts muidugi suutnud ilma Haridus- ja Teadusministeeriumi toeta.

Suurte ümmarguste tähtpäevade puhul on ikka põhjust küsida, mis saab edasi. Muutunud on aeg ja muutunud on vajadused. Eestis on mitu tugevat keeleasutust ning peale ESi ka muid eesti keelega tegelevaid seltsi. Ainsa akadeemilise seltsina on ES siiski säilitanud oma rolli teadussuhtluses. Seltsi ülesanne on kanda teadusmõtet keeleuurijate kitsast ringist väljapoole ning aidata kärpida amatöörlust ja populismi keeleasjades. Otsest teadussuhtlust toetab kirjastustegevus. Teaduskirjastamises on praeguste avarate avaldamisvõimaluste juures ESi osatähtsus kahtlemata väiksem kui varem. Kindlasti on aga äärmiselt oluline Emakeele Seltsi aastaraamatu kui respektaabli perioodilise väljaande säilitamine ja tema taseme hoidmine. Keelekorralduses on oluline funktsioon ESi keeletoimkonnal ning jääb ainult loota toimkonna aktiivset ja kaalutletud tegutsemist. Loomulikult jääb ESi üheks kõige tähtsamaks tegevusvaldkonnaks tänapäeval emakeele väärtustamine ja keeleteadmiste populariseerimine, eriti noorte seas.

Kasutatud kirjandus

Ahven, Heino 1955. Emakeele Seltsi tegevusest sõjajärgseil aastail (1945–1954). – ESA I. Tallinn.

- Ahven, Heino 1970. Emakeele Selts. Lühiülevaade minevikust ja tänapäevast. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn.
- Ahven, Heino 1983. Emakeele Seltsi 70 keelepäeva. – ESA 26/27 (1980/1981), 10–17.
- Akadeemilise Emakeele Seltsi Aastaraamat I–V (1920–1925). Tartu 1921–1926.
- Eesti Keel. Emakeele Seltsi ajakiri. I–XIX. (1922–1940). Tartu 1922–1940.
- Emakeele Seltsi aastaraamat. I, II–54 (1956–2008). Tallinn 1955, Tallinn/Tartu 1956–2009.
- Erelt, Mati 2000. Emakeele Selts 80. – KK 5, 313–316.
- Erelt, Mati (koost.) 2003. Eesti keele uurimise analüüs. – ESA 48 (2002), 7–262.
- Erelt, Tiiu 2003. Sõnavõistlus andis uued eesti sõnad. – Oma Keel 1, 5–19.
- Henno, Kairit 2001. Emakeele Selts nimede eestistamise käivitajana. – KK 2, 73–79.
- Kaal, Helju 1970. Kolm aastakümnet Emakeele Seltsi murdekorrespondentide võrku. – ESA 16 (1970), 33–46.
- Kask, Arnold 1930. Ülevaade AESi kümneaastasest tegevusest. – EK 6.
- Kask, Arnold 1940. Ülevaade AESi kahekümneaastasest tegevusest. – EK 1/2.
- Kask, Arnold 1960. 40 aastat Emakeele Seltsi. – ESA VI (1960), 5–24.
- Kask, Arnold 1970. Pool sajandit Emakeele Seltsi. – ESA 16 (1970), 7–32.
- Kask, Arnold 1983. Emakeele Seltsi viimase aastakümne tegevusest. – ESA 26/27 (1980/1981), 5–9.
- Kingisepp, Valve-Liivi 1999. Pool sajandit üliõpilaste keeleringi. – ESA 43 (1997), 109–131.
- Kirjakeele teataja II. Emakeele Seltsi keeletoimkonna soovitusel 1993–2000. Koostanud ja toimetanud Tiiu Erelt ja Maire Raadik. Emakeele Selts, 2000.
- Must, Mari 1965. Eesti murrete uurimisest aastail 1940–1964. – ESA 11 (1965), 23–42.
- Norvik, Madis 1962. Emakeele Selts ning Keele ja Kirjanduse Instituut eesti kohanime kogujana ja uurijana. – ESA VI (1962), 25–47.
- Ross, Eevi 1999a. Mõni oluline lehekülj Emakeele Seltsi ajaloost (I). Katse selts likvideerida. Kiriusutus Eeva Ahvenaga. – KK 2, 114–119.
- Ross, Eevi 1999b. Mõni oluline lehekülj Emakeele Seltsi ajaloost (I). Sundkolimine Tallinna. Kiriusutus Eeva Ahvenaga. – KK 4, 269–275.
- Rätsep, Huno 1980. Emakeele Seltsi tänapäev. – KK 3, 135–140.
- Rätsep, Huno 2003. Tartu Ülikooli eesti keele arhiivi saamisloost ja saatusest. – 200 aastat eesti keele ülikooliõpet. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 25.) Tartu, 153–170.

Tedre, Ülo 2000. Emakeele Selts nõukogude aastail. – KK 8, 578–582.

Tender, Tõnu 2000. Emakeele Seltsi keelepäevad – trepp elevandiluust tornist maale. – ESA
44–45 (1998–1999), 123–135.